

громадського активу села, які мали помірковані погляди на державне регулювання відносин у сфері аграрного виробництва.

Тож, найменші розходження з офіційною партійною лінією насамперед в тактичних питаннях у тодішній гнітючій атмосфері боротьби з «правим ухилом», могли обернутись для «внутрішнього» опонента досить серйозними наслідками.

Автор статті ставить за мету розкрити нюанси боротьби радянської влади з «правим ухилом» серед працівників низових ланок партійно-державного апарату та представників громадського активу села в Україні у роки першої п'ятирічки.

Основні результати дослідження. Для закріплення перемоги у внутрішньопартійному протистоянні 1928–1929 рр. над правою опозицією, очолюваною М. Бухаріним, Й. Сталін та його оточення, звинувативши своїх опонентів в опортунізмі, анонсували кадрову чистку по всій вертикалі влади в усіх радянських республіках.

Є підстави говорити про те, що

– на початковому етапі радянської модернізації серед працівників низових ланок партійно-державного апарату та представників громадського активу села було чимало тих, хто відмовлявся «беззаперечно додержуватись генеральної лінії вищого партійно-державного керівництва Радянського Союзу» щодо необхідності, темпів та методів запровадження суцільної колективізації в Україні;

– прояви опортуністської поведінки в партійно-радянському середовищі на селі не набули великих масштабів. Однак її наявність протягом всієї першої п'ятирічки по всій території України дала підстави вищому партійно-державному керівництву Радянського Союзу та відповідно УСРР змінити в 1933 р. практику заходів боротьби з нею: відмовитися від просто усунення із займаних посад інакодумців та безпосередньо перейти до їх арештів і тюремного ув'язнення;

– проблема боротьби проти правоухильників перебувала в центрі уваги сільського населення України. Селянство проявило високий ступінь лояльності до них. Таке виявлення політичної активності сільського загалу було викликано насамперед негараздами в економічній сфері, тому співчуваючи селяни намагались всіляко підтримати тих партійців, які дотримувались тверезих поглядів на шляхи вирішення гострих економічних проблем і прагнули протидіяти найбільш агресивним провідникам антиселянських ідей.

Висновки. Таким чином, початковий етап періоду раннього сталінізму в українському селі відзначився не лише адміністративним зміцненням органів влади, партійних осередків та інших радянських структур, які могли сприяти посиленню контролю над селянством і повсякденно привносити в їх свідомість постулати комуністичної доктрини, але й відвертим терором – черговою кадровою чисткою у своїх лавах задля забезпечення цілковитого підкорення низових виконавчих структур і громадського активу села та безвідмовного виконання ними будь-яких наказів зверху.

Ключові слова: тоталітаризм, радянський тоталітаризм в Україні, початковий етап періоду раннього сталінізму в Україні, опортунізм, правоухильницька течія у КП(б)У.

УДК 94(470+571)''19/20"

DOI: 10.31651/2413-8142-2019-22-42-46

З. В. Священко

доктор історичних наук, професор кафедри
всесвітньої історії та методик навчання Уманського
державного педагогічного університету
імені Павла Тичини

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5845-3115>

СЕЛЯНСЬКА ГРОМАДА В УРЯДОВИХ ПРОЕКТАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті проаналізовано проекти представників урядових кіл щодо ролі та значення селянської громади в Російській імперії початку ХХ ст. Доведено, що потреба в реорганізації аграрної політики по-своєму, але усвідомлювалася урядовими колами Російської імперії.

Ключові слова: селянство, аграрне питання, Російська імперія, Особлива нарада, Редакційна комісія, селянська громада.

Постановка проблеми. Селянська громада, яка охоплювала більшість як селянських господарств, так і селянської землі мала великий вплив на розвиток сільського господарства Російської імперії в пореформений період. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. громада чинила певний негативний вплив на розвиток селянського господарства, але ці вади урівноважувалися великою кількістю того корисного, що робила громада для селян. Тому в російському суспільстві були послідовні прихильники поземельної селянської громади. Вони перебували під впливом тих сил, які індивідуалістському Заходові прагнули протиставити громадівську Русь, розглядаючи громаду як головну умову збереження старих порядків. Разом із тим були й ті, хто доводив переваги приватновласницького землеволодіння перед громадівським. Питання ролі громади дедали більше цікавило представників російської громадськості, перебувало в центрі багатьох дискусій.

Саме початок ХХ ст. в історії Російської імперії позначений актуалізацією аграрного питання, яке перебувало у фокусі постійної уваги урядовців. Неодноразово власті ініціювали створення різноманітних комісій, які б вивчили стан справ на селі та розробили пропозиції щодо його удосконалення. Вважаємо за потрібне зупинитись на діяльності декількох із них, напрацьованих яких стосувалося останніх досліджень долі селянської громади.

Аналіз досліджень. Історія селянської громади в Російській імперії розглядалася в працях П. Зирянова [1], який вперше в історіографії акцентував увагу не на проблемах реформування аграрних відносин, а на процесах в сільській громаді; також у дослідженнях П. Кабитова [2], Л. Кучумової [3], Ю. Лебедева [4] та ін. Проблема, що досліджується, певним чином розглядалася у працях В. Леонтовича [5], С. Сидельникова [6], М. Симонової [7], І. Щербакової [8] та інших авторів. Однак їх праці більшою мірою стосуються загальної характеристики аграрної політики російського царату. Питання селянського самоврядування у пореформений період є предметом дослідження І. Верхововцевої [9], І. Касяна [10] та інших істориків.

Мета статті. Автор статті ставить за мету з'ясувати позиції щодо ролі та значення селянської громади в урядових проєктах Російської імперії початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Питання селянської громади перебувало в центрі уваги низки урядових комісій. Наприклад, у червні 1902 р. при Міністерстві внутрішніх справ було створено Редакційну комісію з перегляду законодавства про селян під головуванням товариша міністра внутрішніх справ О. Стишинського.

Восени 1903 р. Редакційна комісія завершила роботу над законопроектом аграрної реформи. Було підготовлено нове Положення про селян. Питанням громади члени Редакційної комісії відводили другорядну роль. Було визнано, що громада – форма землекористування, що склалася історично, а тому у своєму розвитку вона може трансформуватися у щось інше. Оскільки громаду стали розуміти як щось динамічне, то її припинили вважати гарантом непролетаризації селян, єдиноможливою формою господарювання на селі [11, 20-27].

У «Положенні про надільні землі» новим було обґрунтування юридичної природи селянської надільної власності на землю. Члени Редакційної комісії застосували цікавий принцип – протиставлення індивідуальної, приватної власності, що мала місце у поза надільному землеволодінні, та сімейної власності. Останню вони трактували як особливість селянського побуту, що склалася історично. В її основі лежало сімейно-трудова початок, іманентно властиве селянській праці. У документі стосовно цього йшлося: «... доки основним промислом селян є землеробство, майнові інтереси членів селянської родини будуть зосереджені навколо одного, спільного для всієї родини польового господарства, у руках розпорядника цього господарства – господаря – будуть за необхідності зосереджуватися всі майнові засоби селянського двору, котрі ... не можуть розглядатися інакше, ніж власність усієї родини» [12, 428-429]. У такий спосіб у новому проєкті відбулося закріплення сімейно-трудова теорії селянської власності. Члени Редакційної комісії вважали не просто за доцільне, а за необхідне застосовувати поняття «сімейна власність» [12, 429].

Зберегти громаду, на думку членів Редакційної комісії, потрібно було ще й тому, що за громадського землеволодіння власником надільної землі була громада, а окремі господарі наділялися правом лише користування землею.

У такий спосіб запропоновані Редакційною комісією законодавчі ініціативи ігнорували закріплення поняття «приватна власність» за селянами. Зрозуміло чому. Адже визнання за селянином права приватної власності автоматично на порядок денний ставило питання про наділення його цивільними правами.

Постатейний аналіз нового Положення переконує у тому, що акцент робився на середньозаможних верствах. Сільській бідності та заможним селянам створювалися, хоча й незначні, умови для виходу зі складу громади. Після скасування такого інституту, як кругова порука, визнавалося недоречним насильницьке утримання селян у громаді [11, 45-47; 13, 74-76]. Тому проєктом усувалися другорядні перешкоди до виходу селян із громади, передбачені Положенням 1861 р. Зокрема, від селянина, який мав намір вийти з громади, не вимагали виплати викупного боргу та договір про його прийом від іншої

громади. Право виходу зі складу громади окремим селянам надавалося 26 статтею [14, 243-246]. Єдиною умовою, яку мав виконати селянин, що бажав залишити громаду, була вимога відмовитися від прав на присадибну ділянку та польовий наділ [12, 76]. На це, як ми думаємо, селяни не зважилися б.

Автори нового положення вважали, що у такий спосіб пригальмують пролетаризацію села. «... позбавлення вихідців із громади права на землю стане стримуючим засобом проти виходу з громади, не вмотивованого об'єктивно. Втрата землі – настільки серйозний результат, що навряд чи хтось на його наважиться, якщо не переконаний у тому, що зможе по-іншому забезпечити себе та свою родину» [12, 77]. Статтями 52 – 53, 57, 66 передбачався продаж присадибної ділянки за умови, якщо із громади виходить уся родина. Однак і тут було обмеження. Продати можна було лише одногромадівцям [12, 131-135, 139-141, 149]. Насправді на перший погляд непримітне обмеження було серйозним гальмом, користь від якого отримувала тільки громада.

На наш погляд, члени Редакційної комісії Міністерства внутрішніх справ прагнули узгодити консервативну аграрну політику уряду з капіталістичними трансформаціями, залишаючи незмінними принципи 1880-х – 1890-х рр. Громада розглядалася ними як інститут, спроможний захистити інтереси найбільшого селянства, відвернути процес його пролетаризації і відповідний сучасному рівню селянського господарювання. Проєкт передбачав зняття деяких обмежень, які перешкоджали виходу з громади. Таким чином, автори проєкту збиралися сприяти вирішенню проблеми малоземелля та обмежити вихід селян із громади.

Нові засади сільськогосподарської політики розробляла також «Особлива нарада з потреб сільськогосподарської промисловості», яка діяла в 1902 – 1905 рр. під керівництвом С. Вітте. З-поміж широкого кола питань, які перебували у компетенції наради, значну роль відіграло обговорення громади. У порушеному питанні було виокремлено такі складники, що підлягали обговоренню: 1) вигоди громади; 2) переваги та недоліки громади; 3) майбутнє громади; 4) питання власності на землю в громаді; 5) роль громади у політичному житті селян та держави загалом. По кожному з цих підпитань точилися запеклі дискусії, приймалися відповідні рішення. Зупинимось на їхньому висвітленні.

Щодо витоків громади, то, дотримуючись наукової традиції XIX ст., частина членів Особливої наради вважала, що громада як форма землеволодіння утворилася у селян природним шляхом до виникнення держави на території проживання східних слов'ян. Саме тому О. Щербатов, П. Семенов, О. Стишинський вважали, що це є серйозною підставою для збереження та всілякої підтримки громади, громадського землеволодіння. На їхнє переконання, руйнація громади призведе до ліквідації споконвічного способу буття селян Росії. Натомість Д. Піхно вважав, що громада – результат аграрної політики держави. Її основу, на його думку, становила фіскальна система, яка ґрунтувалася на сплаті подушного податку та круговій поруці, адмініструванні в управлінні та господарстві кріпосних селян. Таким чином його позиція трактувала громаду як штучне явище буття селян Росії. У зв'язку з цим

Д. Піхно цілком умотивовано, принаймні для себе, вважав за необхідне ліквідувати громаду [15, 29].

Детальне обговорення цієї проблеми призвело до появи третьої точки зору на громаду. Її прихильники, намагаючись дотриматися принципу «золотої середини», визнали, що громада – явище історичне, однак, властиве не лише російському селянству. Громадівське землеволодіння існувало і в інших країнах Європи на різних етапах їхнього історичного розвитку, але згодом трансформувалося в ефективніші способи землекористування /землеволодіння. Як наслідок таких міркувань окреслюється ідея нейтралітету стосовно до громади. Держава не повинна нищити цю форму землеволодіння/землекористування, але і не повинна докладати зусиль до її збереження.

Стосовно питання переваг та недоліків громади, громадівського землеволодіння/землекористування, П. Семенов переконував колег у тому, що громада – оптимальна форма господарювання за тих умов, що мали місце в Росії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Свою думку він обґрунтовував тим, що громада стримувала обезземелення селян. Це було вкрай важливим, урахувавши потреби тодішньої промисловості країни у робочій силі. Надлишок робочих рук призводив до погіршення соціально-економічного становища селян, які залишалися без роботи як у місті, так і без землі на селі. М. Хвостов, зіставляючи переваги громадівського та подвірного землеволодіння, висловився за громадівське. Останнє, на його переконання, характеризувалося меншим черезсумжжям, більшою урожайністю, ніж подвірне.

Привертає увагу оригінальний висновок М. Хвостова стосовно того, що «громаді властивий сільськогосподарський прогрес» [16, 8]. Так до нього питання ніхто не вирішував. Як ілюстрацію до власних суджень він наводив приклади з північних губерній, в яких селяни-громадівці запроваджували багатопільне господарство. Його погляди підтримав і О. Посніков, який говорив: «Громада не є перешкодою на шляху розвитку сільського господарства... За громадівського землеволодіння можуть співіснувати різноманітні системи...» [16, 26].

Вищенаведену позицію поділяв і А. Лукошин, стверджуючи про відсутність альтернативи громаді як формі землеволодіння. На користь своєї тези він звертався до світоглядних імперативів селян Росії. Зокрема, зауважував, що зважаючи на специфіку ментальності селянства, воно не сприйме відмінну від громадівської форму господарювання на землі. Проблема, на його думку, полягала у тому, що після реформи 1861 р. викупні операції надали громаді примусового характеру. Кругова порука, обмеження вільного виходу з громади – основні недоліки, які заважають громаді нормально розвиватися. Їхнє усунення, на переконання А. Лукошина, сприятиме трансформації громади у добровільний союз селян. За збереження громади виступав і М. Герард. Щоправда, він вважав за необхідне усунути негативні моменти, властиві громаді, які критикувалися сучасниками [17, 32].

Узагальнюючи думки прихильників громади, констатуємо, що вони її занепад не пов'язували з умовами громадівського землеволодіння. Останнє розумілося як таке, що здатне до саморозвитку. Причини кризи громади її прихильники вбачали у

зовнішніх факторах, насамперед у адміністративно-фіскальних функціях, покладених на громаду після Великої реформи.

Л. В'яземський, Г. Евреїнов, О. Нікольський піддали сумніву істинність суджень М. Хвостова. Зокрема, О. Нікольський спростував тезу щодо того, що за громадівського землеволодіння черезсумжжя менше, а врожайність більша, порівняно з іншими формами господарювання. Л. В'яземський ґрунтовно заперечив тезу М. Хвостова стосовно здатності громади до саморозвитку, визнавши непереконливими приклади процвітання окремих громад. Г. Евреїнов, проаналізувавши випадки травосіяння, констатував, що вони були поодинокі, реалізовані за допомогою земств, місцевих агрономів. Оперуючи чисельним цифровим матеріалом він показав, що інтенсифікація господарств вимагала значних капіталовкладень. За умови громадівського землеволодіння роботи їх було недоречно, непродуктивно. Г. Евреїнов проілюстрував: з часом громада не розвивається, а навпаки – деградує, втрачає здатність задовольняти потреби навіть своїх членів. Так, у 32 громад Михайлівського повіту Рязанської губернії упродовж 1885 – 1898 рр. відбулося скорочення поголів'я коней на 14%, лоша́т – на 39,8%, корів – на 11%, телят – на 34%, овець – на 65%, свиней – на 81% [16, 12-13].

Із загальною оцінкою громади виступив Д. Піхно. У своєму виступі він, зокрема, зауважив: «Громадівське землеволодіння не вирішує соціально-політичного питання про забезпечення землею всього сільського населення, однак серйозно погрожує загальним малоземеллям та нищенням селянської надільної власності. З сільськогосподарської точки зору, громадівське землеволодіння – погана оренда, нічим не забезпечена, спрямована на позбавлення землевласника енергії, грабіжницьке ставлення до використання природних сил» [15, 29]. Громаду як основну причину кризи та занепаду сільського господарства Російської імперії визначав О. Нікольський [17, 15].

У результаті обговорення питання про переваги та недоліки громади чітко окреслилася позиція, відповідно до якої громада – рудимент тогочасного економічного устрою, яка перешкоджає інтенсифікації сільського господарства, зростанню його продуктивності.

Різнилися позиції членів Особливої наради і у питанні майбутнього громади. Надшвидке знищення громади передбачав В. Гурко. Він вважав, що закінчення викупних операцій по землі позбавить громаду найвиразнішої її ознаки – зрівняльного розподілу землі між членами, а тому прискорить її занепад. Ліквідація громади, на якій так наполягав В. Гурко, не викличе, на його думку, кардинальних змін у побуті та способі життя селян. Свою позицію він умотивовував тим, що громада без переділів – це не та громада, про яку йдеться у законі. Так, за його підрахунками, понад чверть громад імперії не робили переділів упродовж 25 років. Понад однієї п'ятої не робили його зовсім. Якщо ж до цих показників додати ще 15% громад із подвірним землеволодінням, то, доводив В. Гурко, громадівське землеволодіння втратило провідні позиції для більшості селян [18, 31, 33, 34-36]. Узагальнюючи, його позиція зводилася до двох основних положень: 1) громада демонструє

ознаки занепаду. У багатьох випадках громадське землеволодіння – фікція, яку штучно підтримує закон; 2) необхідно боротися з громадою.

Такий ліберальний підхід до майбутнього громади викликав схвальні відгуки серед членів Особливої наради. Так, А. Куломзин стосовно зазначеної вище думки заявив таке: «...громадська форма шкідлива, ... але вона є історичною формою існування великоросів, а не створеною кимсь. Ніякі закони змінити цю форму не можуть, поки необхідність її зміни не буде усвідомлена народом» [18, 25-27].

У підсумку учасники обговорення зійшлися на тому, що визнали громаду добровільним союзом селян. І прихильники, і опоненти громади погодилися з тим, що необхідно позбавити громаду примусових рис задля її трансформації у добровільну селянську спілку. Однак в іншому – в оцінці перспектив і самому тлумаченні громади як добровільної селянської спілки – погляди членів Особливої наради різнилися. Зокрема, прихильники громади в усуненні примусових рис, властивих громаді, вбачали можливість її перетворення у життєздатне, оновлене утворення. Їхні опоненти – можливість полегшення переходу до інших форм землеволодіння.

Підводячи підсумок по дискусії членів Особливої наради стосовно громади, констатуємо таке. Прихильники скасування/модифікації громади наводили переконливіші аргументи за своїх візаві. Під час обговорення проблеми членами Особливої наради було проаналізовано нормативно-правову базу, яка стосувалася селян Росії. Її осмислення виявило ряд суттєвих недоліків, які унеможлилювали законодавче закріплення змін на краще, переконували в необхідності напрацювання принципово нового законодавства про селян. Принципово новим було те, що узагальнена позиція Особливої наради стосовно громади містила засади поступовості та добровільності. Згодом саме вони ляжуть в основу Столипінської аграрної реформи.

Висновки. Таким чином, порушене урядовими колами питання було вкрай актуальне, оскільки стосувалося основ селянського буття. Як бачимо з вищевикладеного, саме позиція членів Особливої наради відповідала вимогам часу. Члени Особливої наради пріоритет віддавали розвитку особистої ініціативи селян, поступовій трансформації громадського землеволодіння в індивідуальне, становленню інституту селянської приватної власності на землю. Разом із тим, зміст поглядів на селянську громаду Редакційної комісії не суперечив концепції державного протекціонізму над селянами, сформованій за царювання Олександра III. Вадою цих поглядів було те, що вони серйозно дисонували із тими соціально-економічними та суспільно-політичними процесами, які набирали потужних обертів у Російській імперії на початку XX ст. Другорядні за сутністю поступки суттєво не впливали на покращення матеріального добробуту селян, не сприяли їхній інтеграції у загальноімперський соціально-правовий простір. Отже, потреба в реорганізації аграрної політики по-своєму, але усвідомлювалася урядовими колами Російської імперії.

Зважаючи на перспективність селянознавчої тематики, на чому наголошують українські дослідники [19], запропонована у статті проблема потребує подальшої розробки. Варто звернути увагу

на ставлення до урядових проєктів громадськості, не дослідженими залишаються аспекти порівняльного аналізу змісту урядових аграрних ініціатив із селянськими вимогами та наказами.

Список використаної літератури та джерел:

1. Зырянов П. Крестьянская община Европейской России 1907 – 1914 гг. Москва : Наука, 1992. 256 с.
2. Кабытов П. Русское крестьянство в начале XX века. Куйбышев : Изд-во Саратов. ун-та. Куйбышев. филиал, 1990. 149 с.
3. Кучумова Л. Сельская община в России (вторая половина XIX в.). Москва : Знание, 1992. 63 с.
4. Лебедев Ю. Исторические судьбы крестьянской общины. *Волга*. 1990. № 4. 141–158.
5. Леонтович В. История либерализма в России 1762 – 1914. Москва : Русский путь, Полиграфресурсы, 1995. 550 с.
6. Сидельников С. Аграрная политика самодержавия в период империализма. Москва : Издательство Московского университета, 1980. С. 289 с.
7. Симонова М. Кризис аграрной политики царизма накануне первой российской революции. Москва : Наука, 1987. 254 с.
8. Щербакова И. Особое Совещание о нуждах сельскохозяйственной промышленности и Редакционная комиссия Министерства внутренних дел как альтернативные центры обсуждения крестьянского вопроса в начале XX века (1902 – 1905 гг.): дисс... к.и.н. Москва, 2003. 282 с.
9. Верховцева І. Повсталі громади: самоврядування селян у Російській імперії в умовах суспільно-політичних потрясінь початку XX ст. *Український селянин*. 2018. Вип. 19. С. 18–27.
10. Касян А. Волосні сходи Правобережної України в пореформений період. *Український селянин*. 2018. Вип. 19. С. 36–39.
11. Труды редакционной комиссии по пересмотру законоположений о крестьянах : в 6 т. Санкт-Петербург, 1903. Т. 1. 641 с.
12. Труды редакционной комиссии по пересмотру законоположений о крестьянах : в 6 т. Санкт-Петербург, 1903. Т.V. 631 с.
13. Нестерова Л. Вопрос о крестьянском надельном землевладении в Редакционной комиссии Министерства внутренних дел (1902 – 1904 гг.). *Научные доклады высшей школы*. 1960. № 2. С. 76–92.
14. Труды редакционной комиссии по пересмотру законоположений о крестьянах : в 6 т. Санкт-Петербург, 1903. Т. II. 263 с.
15. Протокол № 14 // *Протоколы по крестьянскому делу*. Санкт-Петербург, 1905.
16. Протокол № 12 // *Протоколы по крестьянскому делу*. Санкт-Петербург, 1905.
17. Протокол № 15 // *Протоколы по крестьянскому делу*. Санкт-Петербург, 1905.
18. Протокол № 11 // *Протоколы по крестьянскому делу*. Санкт-Петербург, 1905.
19. Присяжнюк Ю. Перспективи селянознавства як сфери досліджень сучасної української історіографії. *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич: Посвіт, 2018. Вип. 6. С. 187–193.

References:

1. Zyryanov, P.N. (1992). *Krestyanskaya obshchina Yevropeyskoy Rossii 1907 – 1914 gg.* [The peasant community of European Russia in 1907 – 1914]. M.: Nauka, 256 s. [in Russian].
2. Kabytov, P.S. (1990). *Russkoe krestyanstvo v nachale KhKh veka* [Russian peasantry in the early twentieth century]. Kuybyshev: Izd-vo Saratov. un-ta. Kuybyshev. filial, 149 s. [in Russian].

3. Kuchumova, L.I. (1992). *Selskaya obshchina v Rossii (vtoraya polovina XIX v.)* [Rural community in Russia (second half of the 19th century)]. M.: Znanie, 63 s. [in Russian].
4. Lebedev, Yu. (1990). Istoricheskie sudby krestyanskoj obshchiny [The historical fate of the peasant community]. *Volga*. № 4. 141–158. [in Russian].
5. Leontovich, V.V. (1995). *Istoriya liberalizma v Rossii 1762 – 1914* [The history of liberalism in Russia 1762 – 1914]. M.: Russkiy put, Poligrafresursy. [in Russian].
6. Sidelnikov, S.M. (1980). *Agrarnaya politika samodержavniya v period imperializma* [Agrarian policy of autocracy in the period of imperialism]. M. : Izd-vo Moskovskogo un-ta. [in Russian].
7. Simonova, M.S. (1987). *Krizis agrarnoy politiki tsarizma nakanune pervoy rossiyskoy revolyutsii* [The crisis of the tsarist agrarian policy on the eve of the first Russian revolution]. M. : Nauka. [in Russian].
8. Shcherbakova, I.K. (2003). *Osoboe Soveshchanie o nuzhdakh selskokhozyaystvennoy promyshlennosti i Redaktsionnaya komissiya Ministerstva vnutrennikh del kak alternativnye tsentry obsuzhdeniya krestyanskogo voprosa v nachale KhKh veka (1902 – 1905 gg.)* [The Special Meeting on the needs of the agricultural industry and the Drafting Committee of the Ministry of the Interior as alternative centers for discussing the peasant issue in the early twentieth century (1902 – 1905)]. Diss... k.i.n. M., 282 s.
9. Verkhovtseva, I. H. (2018). Povstali hromady: samovriaduvannia selian u Rosiiskii imperii v umovakh suspilno-politychnykh potriasin pochatku KhKh st. [Continued communities: the peasant self-government in the Russian empire in the conditions in the social-political strategies of the beginning of the XX centuries] *Ukrainskyi selianyn*. Vyp. 19. S. 18–27. doi:10.31651/2413-8142-2018-19-18-27 [in Ukrainian].
10. Kasian, A. I. (2018). Volosni skhody Pravoberezhnoi Ukrainy v poreformeniyi period [Volostry assemblies in Right-bank Ukraine during the post-reform period]. *Ukrainskyi selianyn*. Vyp. 19. S. 36–39. doi:10.31651/2413-8142-2018-19-36-40 [in Ukrainian].
11. Trudy redaktsionnoy komissii po peresmotru zakonopolozheniy o krestyanakh [Proceedings of the drafting committee on the revision of the regulations on peasants]: V 6-ti t. T. I. SPb., 1903. 641 s.
12. Trudy redaktsionnoy komissii po peresmotru zakonopolozheniy o krestyanakh [Proceedings of the drafting committee on the revision of the regulations on peasants]: V 6-ti t. T. V. SPb., 1903. 631 s.
13. Nesterova L.V. (1960). Vopros o krestyanskom nadelnom zemlevladienii v Redaktsionnoy komissii Ministerstva vnutrennikh del (1902 – 1904 gg.) [The question of peasant allotment land ownership in the Drafting Commission of the Ministry of the Interior (1902 – 1904)]. *Nauchnye doklady vysshey shkoly*. № 2. S. 76–92. [in Russian].
14. Trudy redaktsionnoy komissii po peresmotru zakonopolozheniy o krestyanakh [Proceedings of the drafting committee on the revision of the regulations on peasants]: V 6-ti t. T.II. SPb., 1903. 263 s.
15. Protokol № 14 [Protocol № 13] // *Protokoly po krestyanskomu delu*. – SPb., 1905. [in Russian].
16. Protokol № 12 [Protocol № 12] // *Protokoly po krestyanskomu delu*. – SPb., 1905. [in Russian].
17. Protokol № 15 [Protocol № 15] // *Protokoly po krestyanskomu delu*. – SPb., 1905. [in Russian].
18. Protokol № 11 [Protocol № 11] // *Protokoly po krestyanskomu delu*. – SPb., 1905. [in Russian].
19. Prysiazhniuk, Yu. (2018). Perspektyvy selianoznavstva yak sfery doslidzhen suchasnoi ukrainkoj istoriohrafii [Prospects of peasant studies as areas of research of modern ukrainian historiography]. *Skhidnoevropeyskiy istorychnyi visnyk*. Drohobych: Posvit, Vyp. 6. S. 187–193. doi: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.8.143300> [in Ukrainian].

Z. Svyaschenko

THE PEOPLE—S COMMUNITY IN GOVERNMENT PROJECTS OF THE RUSSIAN EMPIRE OF THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

The purpose of the article is to find out the positions as to the role and importance of the peasant community in government projects of the Russian Empire in the early XX-ieth century.

The methodology of the research is based on the principles of historical knowledge, such as science, historicism, objectivity, systematic analysis, etc., as well as the use of general scientific, special historical and special source methods. The scientific novelty is that for the first time in the Ukrainian historiography, on the basis of the analysis of archival documents and legislative acts, the essence of the position regarding the role and importance of the peasant community in the governmental projects of the Russian Empire of the early XX-ieth is revealed.

The author considers that the peasant community, which covered the vast majority of both peasant farms and peasant land, had a great influence on the development of the peasant economy of the Russian Empire in the post-reform period. In the Russian society there were both consistent supporters of the land peasant community and those who argued the benefits of privately owned land ownership over the community. The issue of the role of the community has become increasingly interested in representatives of the Russian public, has been the focus of much discussion, and has also been the focus of government circles.

Conclusions. The issue raised by government circles was very urgent as it concerned the principles of peasant life. From the government projects analyzed in the article, it was the position of the members of the “Special Meeting on Agricultural Industry” that met the requirements of the time. Members of the Special Meeting gave priority to the development of the peasants’ personal initiative, the gradual transformation of communal tenure into an individual, the establishment of an institute of peasant private land ownership.

The main conclusion of the peasant community, made by the members of the Commission on 16 November 1901, also corresponded to the real state of affairs in agriculture. At the same time, the content of views on the peasant community of the Editorial Commission of the Ministry of Internal Affairs did not contradict the concept of state protectionism against peasants, formed during the reign of Alexander III. The drawback of these views was that they seriously disagreed with those socio-economic and socio-political processes that were gaining momentum in the Russian Empire in the early twentieth century. Secondary concessions did not significantly affect the improvement of the material well-being of the peasants, nor facilitated their integration into the pan-imperial socio-legal space. Thus, the need for reorganization of agricultural policy in its own right, but was recognized by the governmental circles of the Russian Empire.

Keywords: *peasantry, agrarian question, Russian empire, Special meeting, Editorial committee, Peasant community.*